УДК 947.6
ББК 63.3(4Беи)
М74

Друкуецца па рашэнні рэдакцыйна-выдавецкага савета БДПУ

Рэдакцыйная калегія: М. Ф. Бандзелікаў (адказны рэдактар),
І. І. Баргановіч, Д. У. Дубінін, І. Л. Калечыц

М74 **Мой** родны край: Матэрыялы студ. навук.-практ. канф., 30 крас. 2004 г., г. Мінск.— Мн.: БДПУ, 2004.— 52 с.
ISBN 985-435-896-8

У матэрыялах канферэнцыі даюцца малавядомыя звесткі з рэгіянальнай гісторыі Беларусі. Разглядаюцца пытанні этнаграфіі, археалогіі, краязнаўства. Вызначаюцца шляхі патрыятычнага выхавання моладзі.

Адрасаваны студэнтам гістарычных факультэтаў, выкладчыкам, настаўнікам і ўсім, хто цікавіцца гісторыяй Бацькаўшчыны.

УДК 947.6
ББК 63.3(4Беи)

ISBN 985-435-896-8

© Калектыў аўтараў, 2004
© ВВЦ БДПУ, 2004

РЭПОЗИТОРИЙ БГПУ

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

Установа адукацыі
«Беларускі дзяржаўны педагагічны універсітэт
імя Максіма Танка»

МОЙ РОДНЫ КРАЙ

*Матэрыялы студэнцкай
навукова-практычнай канферэнцыі
30 красавіка 2004 г., г. Мінск*

Мінск 2004

3. Ласкавы Г.В. Да пытання аб арганізацыі і складзе ўзброенных сіл полацкай зямлі у канцы XI—пач. XIII ст. Гістарычна—археалагічны зборнік ч.2. Мн., 1993.
4. Котлярчук. А. Шведы ў гісторыі і культуры Беларусі. Мн., 2002.
5. Корни Иггдрасиля. Сост. О.Смирницкая. М., 1997.
6. Девы битв. Сост. Н.Будур. Тигры моря. Введение в викингологию. М., 1996.
7. Джаксон Т.Н. Четыре норвежских конунга на Руси: из истории русско- норвежских политических отношений последней трети X — 1-ой пол. XI вв. М., 2000.
8. Дучыц Л.У. Маскавічы. Полоцкий летописец. Мн., 1993.

ВЫЦІНАНКА ГАРАДЗЕНШЧЫНЫ

Г. Турку

У народным мастацтве Беларусі ёсць практычна забытыя яго віды, якія перажылі ў свой час параўнальна кароткі, але яркі росквіт. Рэдкія ўцалелыя ўзоры іх сёння яшчэ можна адшукаць, вывучыць, увесці ў навуковы і культурны ўжытак. На жаль, гэта практычна немагчыма ў адносінах да мала вядомага сёння мастацтва стварэння ўзораў з паперы, што атрымалі назву выцінанак (выразанкі, выразкі, выстрыганкі).

У канцы XIX ст. і асабліва ў першай палове XX ст. ажурныя папяровыя ўзоры можна было бачыць практычна ў любым інтэр'еры сялянскага жылля. Новы кароткачасовы росквіт яны перажылі ў пасляваенным дзесяцігоддзе, затым канчаткова зніклі, пакінуўшы след толькі ў чалавечай памяці.

За апошняе дзесяцігоддзе пачалося адраджэнне выцінанкі — віда народнага традыцыйнага мастацтва беларусаў.

Выцінанкі маюць старажытную гісторыю, звязаную з вынаходніцтвам паперы ў старажытным Кітаі. У познім сярэднявеччы праз Персію і Турцыю яны трапляюць ў Еўропу і ў XVIII-XIX стст. былі ўжо пашыраны амаль па ўсёй яе тэрыторыі. Адна з разнавіднасцяў — сілуэты — была надта папулярная ў дваранскім і гарадскім асяроддзі, імі займаліся многія вядомыя мастакі. Выразаныя з чорнай паперы сілуэтныя партрэты, фігуры людзей і нават цэлыя сюжэтныя кампазіцыі аздаблялі сядзібныя інтэр'еры, дамскія альбомы, выкарыстоўвалі як падарункі [1, 200].

Аднак народныя выцінанкі аналогій з сілуэтамі не выяўляюць і маюць іншае паходжанне. Іх узнікненне і бытаванне абумоўлены двума асноўнымі фактарамі: пашырэннем у народным побыце паперы і зменамі ў характары інтэр'ера жылля беларусаў (як і іншых суседніх народаў). Ужо ў канцы 19 стагоддзя курныя хаты былі амаль усюды выцеснены «чыстымі», што дало магчымасць іх аздобіць, надаць больш прывабны выгляд.

Карункі з белай, чорнай ці каляровай паперы аздобілі сцены, бэлькі, паліцы для посуду і абразоў, выконваючы тую ж дэкаратыўную ролю, што і посцілкі, ручнікі, распісныя куфры, саламяныя павукі. «У добрай гаспадыні нават каля печы былі выразаныя фіранкі», — казалі ў некаторых вёсках Панямоння [2, 38-51].

Аднак нетрывалы матэрыял і лёгкасць выканання выцінанак абумовілі адпаведныя адносіны да іх. Папяровыя ўзоры не зберагалі, як, напрыклад, арнаментаваныя ручнікі, што перадаваліся з пакалення ў пакаленне. Перад святамі, звычайна да Вялікадня, калі мылі, чысцілі, бялілі жыллё, старыя выцінанкі мянялі на новыя, бо за год яны паспявалі набыць непрывабны выгляд. Захоўваць жа іх з практычнага пункту гледжання не мела сэнсу.

Як відаць, пашырэнне выцінанак ў народным побыце беларусаў (як і іншых суседніх народаў) у канцы XIX — 1-й палове XX стст.— з'ява натуральная, выкліканая аб'ектыўнымі

прычынамі. Таму нельга згадзіцца са сцвярджэннем польскага даследчыка І. Грабоўскага, быццам беларускія і ўкраінскія выцінанкі інспіраваныя польскімі ўзорамі [3, 49], якім і сапраўды трэба аддаць належнае за іх высокі мастацкі ўзровень і масавасць бытавання. Блізкасць матываў і формаў польскіх, беларускіх, украінскіх, літоўскіх, славацкіх выцінанак — не абавязкова сведчанне запазычанняў. Яна можа быць выклікана аднолькавымі прыёмамі працы, матэрыяламі і інструментамі, нарэшце, блізкімі ўмовамі жыцця суседніх народаў, што добра відаць па іншых відах народнага мастацтва. Больш справядлівым будзе ўлічыць культурныя ўзаемаўплывы, што ў сапраўднасці заўважаецца ў мастацтве суседніх народаў.

Складанае пытанне — высвятленне тэрмінаў, якімі абазначалі папяровыя ўзоры і іх матывы, паколькі ўспаміны інфарматараў адлюстроўваюць параўнальна позні пласт іх бытавання. У самых агульных рысах можна зрабіць наступныя вывады. Тэрмін «выцінанка» пераважаў на захадзе Беларусі (а таксама ў Польшчы і на Украіне). На ўсходніх і цэнтральных тэрыторыях бытавалі назвы «выразанкі», «выразкі», сустракаліся яны і на захадзе, галоўным чынам, у праваслаўным асароддзі. Спарадычна ў розных рэгіёнах трапляецца тэрмін «выстрыганкі» (у Славакіі — выстрыговачкі). Побач з такімі тэрмінамі, што абазначалі спосаб вытворчасці, шырока бытавалі і назвы, якія ўказвалі на канкрэтнае прызначэнне папяровых узораў. Так, круглыя разеткавыя выцінанкі, якімі аздаблялі сцены, часта называлі «кветкі», папяровыя ўзоры на вокнах — фіранкі, трохвугольныя сурвэткі на паліцы — вугольнікі. Несумненна, што ў кожным рэгіёне бытавалі мясцовыя назвы, забытыя разам з вырабамі.

Тэхналогія выканання выцінанак засноўваецца на асаблівасцях матэрыялу: аркуш тонкай паперы можна скласці ў любым напрамку і выразаць нажніцамі ці нажом узор, дакладна паўтораны столькі разоў, колькі слаёў утварыў складзены аркуш. Раўнамерная інертная структура паперы, у адрозненне, скажам, ад слаістасці дрэва ці фактурнасці тканіны, не прымае ўдзелу ў стварэнні арнамента і дае поўны прастор для ўласнай творчасці. Таму нават пры масавым бытаванні гэтага віду народнага мастацтва агульныя рэгіянальныя асаблівасці выцінанак прасочваюцца невыразна, больш прыкметны ўласны почарк кожнага майстра.

Наяўныя ўзоры выцінанак у адпаведнасці з кампазіцыяй можна раздзяліць на тры асноўныя групы. Першую складаюць вырабы, якія ўмоўна можна назваць разеткавымі (цэнтрычнімі, замкнёнымі).

Другую групу выцінанак вызначае кампазіцыя, якую можна назваць сіметрычнай (люстэркавай). На яе аснове будаваліся пашыраныя калісьці, глыбокатрадыцыйныя матывы ў выглядзе дрэва жыцця, букетаў і г.д., вядомыя ў ткацтве, вышыўцы, роспісе [4, 44].

Да трэцяй кампазіцыйнай разнавіднасці можна аднесці выцінанкі рапортнага тыпу. Доўгі аркуш паперы складвалі гармонікам, выразаны ўзор з многімі вертыкальнымі восямі сіметрыі шматразова паўтараўся. Так выразалі фіранкі на вокны, падзоры на паліцы. Асноўная кампазіцыя — зубцы па ніжнім краі, буйныя матывы па вертыкалі — ланцужкі з ромбікаў, трохвугольнікаў, стрэлак і інш.

Матывы дэкору выцінанак надзвычай разнастайныя. Ёсць тут яўныя перайманні і перапрацоўкі даўно вядомых па іншых відах народнага мастацтва, нямала ўзята з гарадскога побыту і прамысловых вырабаў, а яшчэ больш — уласная творчасць — «як рука павядзе», — актывізаваная нейтральнасцю і інертнасцю матэрыялу. Пры ўсім гэтым перавага геаметрычных матываў відавочная. Зубчыкі, рады ромбаў, крыжыкі, шматпраменныя разеткі — водгулле іх сімвалічнай ролі звязанай са старажытнымі веснавымі звычаямі. Магчыма, круглыя разеткавыя выцінанкі выразаліся менавіта як сімвал сваціла, тым больш, што выконваліся да веснавых святаў. У некаторых месцах

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

(Лідскі, Навагрудскі раёны) яшчэ памятаюць назвы «сонца», «месяц», што адносіцца да круглых разеткавых матываў на фіранках.

З язычніцкай міфалогіяй старажытных славян яўна звязаны і зааморфныя матывы. У большасці выпадкаў іх называюць проста «птушкі». Па сілуэце яны нагадваюць галубоў, пеўняў, сустракаюцца і экзатычныя, яўна больш позняга паходжання павы. У Гродзенскім раёне сілуэтнымі фігуркамі галубоў, папарна злучаных дзюбкамі аздаблялі паліцы пад абразы [5, 44]. Прататыпамі іх хутчэй за ўсё былі саламяныя і шчапяныя галубкі — даўнія аздобы покуці.

Пераважныя матывы — кветкавыя. Раслінныя матывы выцінанак спалучаліся з пашыранымі ў 1-й палове XX стагоддзя распіснымі куфрамі і дыванамі, гладзевай вышыўкай, архітэктурнай прапілоўкай. Прыкметны ўплыў аказала гарадское асяроддзе, квяцістыя фабрычныя тканіны, дапаможнікі па рукадзеллі і інш. У многіх выпадках відавочнае імкненне да амаль дакладнай імітацыі гардзінных тканін, мала даступных вёсцы. Нярэдка папяровыя фіранкі (асабліва ў першыя пасляваенныя гады) займалі месца больш працаёмкай у дэкараванні тканіны, нагадвалі іх па форме і часам нават прызбіраліся на нітку. Нярэдка папяровыя фіранкі ствараюць ілюзію строчавышываных. Аднак такі імітацыйны напрамак прадстаўляе позні, апошні этап бытавання выцінанак [4, 179].

Калі не ўлічваць такой пашыранай, але яўна самадзейнай з'явы, як аздабленне папяровымі «сняжынкамі» вокнаў пад Новы год, у сваім традыцыйным выглядзе мастацтва выразання ўзораў з паперы ўжо ў першыя пасляваенныя дзесяцігоддзі адышло ў нябыт, саступіўшы месца іншым відам дэкору. Некаторы рост цікавасці да мастацтва папяровых узораў, што назіраецца ў апошняе дзесяцігоддзе, выклікае яго адраджэнне, але ўжо на другасным узроўні, «па матывах» традыцыйных. Выцінанка пачынае прыцягваць увагу асобных народных майстроў, аматараў рукадзелля, самадзейных і нават прафесійных майстроў, якія «адкрылі» у ёй шырокія магчымасці для задавальнення сваіх мастацкіх памкненняў, стварэння сувеніраў, эстэтычнага выхавання і інш. Прыгожыя складаныя кампазіцыі арнаментальна-дэкаратыўнага і сюжэтна-тэматычнага характару ствараюць В.Дубінка, Л.Лось, Н.Сакалова-Кубай, Т.Маркавец, І.Лагуноўская і інш.

Адносіны да выцінанак як віду народнага мастацтва неадназначныя. У польскім мастацтвазнаўстве яны з поўным правам лічацца гонарам польскага народнага мастацтва. Значныя працы прысвечаны ўкраінскім, літоўскім, славацкім выцінанкам. У той жа час даследчыкі рускага народнага мастацтва нават не згадваюць, што папяровыя ўзоры былі вядомыя ў побыце рускага народа. Перыяд жа актыўнага бытавання выцінанак доўгі, і за гэты час выпрацаваліся характэрныя ўласныя і адначасова глыбокатрадыцыйныя мастацкія сродкі і прыёмы, што дазволілі выцінанкам арганічна ўключыцца ў інтэр'ер народнага жылля, не ўступаючы ў дысананс з іншымі відамі народнага мастацтва.

Няпоўнае стагоддзе бытавання выцінанак — не надта значны перыяд у эвалюцыі народнага мастацтва, каб выпрацаваць такую дасканаласць формаў і дэкору як у разьбе, кераміцы, ткацтве, вышыўцы. Таму ў мастацтве выцінанак шмат выпадковых матываў, чужых уплываў, пераймальніцтва; побач з дасканалымі, традыцыйнага стылю ўзорамі нямала і звычайнай самадзейнасці.

Літаратура

1. Сахута Я.М. Народнае мастацтва Беларусі. Мн., 1997.
2. Богуславская И. Традиции народных художественных промыслов и проблемы сувениров. М., 1980.
3. Забалоцкая Л. Беларуская выцінанка. Мн., 1994.
4. Станкевіч М.Э. Украінскія выцінанкі. Кіеў, 1986.

СЯДЗІБА АГІНСКІХ У ЗАЛЕССІ

Л.Рогач

З вышыняў праўнукам даслаў бы я Залессе.
Ды адчуваючы ў грудзях духоўнага агню ўздым,
— Сюды! — склікаў бы мастакоў.
— Сюды, паэт, бяжы!..

А. Ходзька, паэма «Залессе»

Сядзіба М.Кл.Агінскага ў Залессі называлася «Паўночныя Афіны». Такую назву сядзібе далі сучаснікі кампазітара. Госьці, якія прыязджалі ў гэтыя мясціны былі шчыра ўражаны іх прыгажосцю: паўсюль было мноства незвычайных кветак і экзатычных раслін, сваёй цішынёй і гаючым спакоем вабілі паркі.

Дзербы — так называлася першапачаткова мясцовасць Залессе. Першым уладальнікам гэтай мясціны з роду Агінскіх быў віцебскі ваявода Марцыян Агінскі (1672 — 1750), які набыў яе ў першай палове 18 ст. Потым яна перайшла яго сыну Тадэвушу Францішку (1712 — 1783). Пасля смерці Тадэвуша Залессе атрымаў Францішак Ксаверы (1742 — 1814), граф і апошні кухмістр літоўскі, а потым уладальнікам Залесся стаў М.Кл.Агінскі [1, 9].

Палац, які павінен быў прыбыць новы гаспадар у 1802 г., быў пабудаваны яшчэ ў першай палове 18 ст. Гэта быў час, калі ў архітэктуры Беларусі пашыраны стыль барока, на які у сваю чаргу аказвалі ўплыў мясцовыя тэндэнцыі ў будаўніцтве [2, 11]. Так і палац у Залессі азначанага перыяду з'яўляецца прыкладам правінцыйнага барока. Першыя згадкі аб драўляным палацы адносяцца да 1760 года [5, 8]. Ля палацу размяшчаўся рэгулярны або французскі парк. Паркі такога тыпу вядомы на Беларусі яшчэ з пачатку XVIII ст. На нашых землях яны былі значна меньшых памераў, чым на Захадзе. Дэкаратыўнае ўбранне таксама было больш простае [2, 47-48]. У 1773 годзе зроблена падрабязнае апісанне драўлянага палаца і першае апісанне парку, з якога вядома, што «... паркавы фасад драўлянага палацу меў галерэю, участкі з бакоў палаца засаджаны шыпоўнікам і рад стрыжаных ліп у коле тых участкаў...». Ліпы былі пасаджаны колам, утвараючы ліпавую круглую альтанку — распаўсюджаны элемент у парках канца XVIII — пач. XIX ст. Сярод будынкаў, якія акружалі двор — двухпавярховае збудаванне скарбца, дзе захоўвалі дарагую вопратку і іншыя рэчы ўладальніка; выязная брама, флігель з ганкам на слупах, каменны склеп, канюшня, да якой далучалася вазоўня [3, 15]. Парк уяўляў сабой чатырохкутнік памерам 310 на 140 м, абсаджаны ліпавымі алеямі, дзе былі квадраты кустоў агрэсту, парэчак і садовыя дрэвы — яблыкі і грушы. Інвентар 1773 года адрозніваецца асаблівай падрабязнасцю, бо складзены з нагоды продажу ўладання Тэкляй Агінскай Ксаверыю Агінскаму. Згодна інвентару, у цэнтры быў драўляны палац, з аднаго боку — рэгулярны парк, з другога — двор з гаспадарчымі пабудовамі, і з гэтага ж боку пад'езд і галоўны ўваход у палац. У 1984 годзе на месцы былога палаца пад кіраўніцтвам А.М. Кушнярэвіча былі праведзены археалагічныя раскопкі, якія устанавілі структуру падмурка і знайшлі рэшткі трох печаў. Нагадаем, што печам адводзілася асаблівае месца ў арганізацыі інтэр'ера, і многія ўладальнікі пампезна ўпрыгожвалі печы ў сваіх палацах арыгінальнай кафляй [2, 46]. Але зыходзячы з дадзеных раскопак можна зрабіць выснову, што печкі ў палацы Агінскіх былі вельмі простымі і абкладзены гладкай кафляй, альбо кафляй у палоску. Адна з печак знаходзілася ў куце, дзве печкі прымыкалі да сцяны, выступаючы з абодвух бакоў. Гэта сведчыць аб тым, што, увогуле, інтэр'ер дварца быў небагаты і вельмі сціплы. Раскопкі не былі багатымі на знаходкі. Гэта ў асноўным кафля, аконнае шкло, рэшткі дзвярнога ўстаўнога замка, дзвярная ручка і

РЭПАЗІТОРЫЙ БДПУ